

<https://doi.org/10.70728/c.series.v08.i04.106>

JAMIYAT TARAQQIYOTIDA INKLYUZIV TA'LIMNING O'RNI

Leyla Alladinovna Mirsaliyeva

Farg'ona shahar 28-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi

Email: mirsaliyeva82@mail.ru

Telefon raqam: +998 90 291 42 86

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamiyat taraqqiyotida inklyuziv ta'limning o'rni, uning ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlarni ta'minlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'limning mazmun-mohiyati, asosiy tamoyillari hamda alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan bolalarni umumta'lim tizimiga integratsiyalash jarayonining pedagogik va ijtimoiy jihatlari yoritiladi. Shuningdek, inklyuziv muhitni shakllantirishda o'qituvchining roli, kasbiy kompetensiyalari va jamiyatning ijobiy munosabatini rivojlantirish masalalari ilmiy asosda tahlil etiladi. Maqolada inklyuziv ta'lim orqali shaxsning ijtimoiylashuvi, bag'rikenglik, hamkorlik va insonparvarlik qadriyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, jamiyat taraqqiyoti, teng imkoniyatlar, ijtimoiy integratsiya, maxsus ta'lim ehtiyojlari, pedagogik yondashuv, bag'rikenglik, ijtimoiy moslashuv, ta'lim sifati, insonparvarlik.

Аннотация: В данной статье анализируется роль инклюзивного образования в развитии общества, его значение в обеспечении социальной справедливости и равных возможностей. Раскрываются сущность и основные принципы инклюзивного образования, а также педагогические и социальные аспекты интеграции детей с особыми образовательными потребностями в систему общего образования. Кроме того, на научной основе рассматриваются роль учителя в создании инклюзивной среды, его профессиональные компетенции и вопросы формирования позитивного отношения общества. В статье показаны возможности развития социализации личности, толерантности, сотрудничества и гуманистических ценностей посредством инклюзивного образования.

Ключевые слова: инклюзивное образование, развитие общества, равные возможности, социальная интеграция, особые образовательные потребности, педагогический подход, толерантность, социальная адаптация, качество образования, гуманизм.

Annotation: This article analyzes the role of inclusive education in societal development and its importance in ensuring social justice and equal opportunities. It explores the essence and main principles of inclusive education, as well as the pedagogical and social aspects of integrating children with special educational needs into the general education system. The paper also examines the role of teachers in creating an inclusive environment, their professional competencies, and the development of positive societal attitudes. Furthermore, the study highlights the potential of inclusive education in fostering socialization, tolerance, cooperation, and humanistic values.

Keywords: inclusive education, societal development, equal opportunities, social integration, special educational needs, pedagogical approach, tolerance, social adaptation, quality of education, humanism.

KIRISH. Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti inson kapitalining sifati va ta’lim tizimining rivojlanish darajasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bunda har bir shaxs uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan inklyuziv ta’lim zamonaviy ta’lim tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Inklyuziv ta’lim – bu alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalarni umumta’lim jarayoniga to‘liq jalb etish va ularning teng huquqli ta’lim olishiga sharoit yaratishga qaratilgan pedagogik yondashuvdir. Mazkur tizim nafaqat ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi, balki jamiyatda ijtimoiy adolat, tenglik va bag‘rikenglik tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qiladi [1].

O‘zbekiston Respublikasida ham inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Xususan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilishga oid normativ-huquqiy hujjatlarda barcha bolalar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini ta’minlash zarurligi belgilangan [1; 2]. Shuningdek, Prezident qarorlarida inklyuziv ta’lim tizimini takomillashtirish, maxsus ehtiyojli bolalarni qo‘llab-quvvatlash va ularni jamiyatga integratsiya qilish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [3].

Inklyuziv ta’limni samarali joriy etish jarayonida pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasi muhim rol o‘ynaydi. Chunki bunday ta’lim muhitida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki psixologik qo‘llab-quvvatlovchi, motivator va ijtimoiy integratsiya jarayonining faol ishtirokchisi sifatida ham faoliyat yuritadi. Shu bois inklyuziv muhitni yaratishda pedagogik mahorat, empatiya va individual yondashuv asosiy omillar hisoblanadi [4].

Shu nuqtai nazardan, jamiyat taraqqiyotida inklyuziv ta’limning o‘rni va ahamiyatini o‘rganish, uning pedagogik va ijtimoiy mexanizmlarini tahlil qilish bugungi kunning dolzarb ilmiy muammolaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqola aynan ushbu masalalarni nazariy va amaliy jihatdan yoritishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILIVA METODOLOGIYA

Inklyuziv ta‘lim muammosi zamonaviy pedagogika, maxsus pedagogika va ijtimoiy psixologiya fanlarida keng o‘rganilayotgan dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar inklyuziv ta‘limning nafaqat ta‘lim tizimi, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va taraqqiyotida ham muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Xalqaro ilmiy tajribada inklyuziv ta‘limning konseptual asoslari UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan hujjatlarda yoritilgan bo‘lib, Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education inklyuziv ta‘limni rivojlantirishning asosiy nazariy va amaliy yo‘nalishlarini belgilab bergan muhim xalqaro hujjat hisoblanadi [5]. Ushbu hujjatda barcha bolalar, ularning imkoniyatlaridan qat‘i nazar, umumta‘lim muassasalarida ta‘lim olish huquqiga ega ekanligi alohida ta‘kidlangan.

Inklyuziv ta‘lim nazariyasini rivojlantirishda Mel Ainscow va Tony Booth tomonidan ishlab chiqilgan “Index for Inclusion” modeli alohida ahamiyatga ega. Ushbu model inklyuziv ta‘limni uch asosiy yo‘nalish — inklyuziv madaniyat, inklyuziv siyosat va inklyuziv amaliyot orqali amalga oshirishni taklif etadi [6]. Bu yondashuv ta‘lim muassasasini barcha o‘quvchilar uchun ochiq, qulay va qo‘llab-quvvatlovchi muhitga aylantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, inklyuziv ta‘limni rivojlantirishda P.Mittler tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, unda inklyuziv ta‘lim ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar tamoyillariga asoslanishi kerakligi ta‘kidlanadi [7]. Olim inklyuziv ta‘limni faqat pedagogik jarayon emas, balki ijtimoiy integratsiya vositasi sifatida talqin etadi.

O‘zbekiston ta‘lim tizimida inklyuziv ta‘limni rivojlantirish masalalari davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlanmoqda. Xususan, “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlarini himoya qilishga oid hujjatlarda barcha bolalar uchun teng ta‘lim imkoniyatlarini yaratish zarurligi belgilangan [8]. Shuningdek, Prezident qarorlarida inklyuziv ta‘lim tizimini takomillashtirish va pedagog kadrlarni tayyorlash masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan [9].

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv ta‘limning samaradorligi uch asosiy omilga bog‘liq: pedagogik yondashuv, ijtimoiy muhit va davlat siyosati. Ushbu omillar uyg‘unlashganda jamiyatda tenglik, bag‘rikenglik va ijtimoiy adolat tamoyillari mustahkamlanadi.

Mazkur tadqiqotda inklyuziv ta‘lim muammosini o‘rganishda bir nechta ilmiy metodlardan kompleks foydalanildi. Asosiy metodologik yondashuv sifatida tizimli yondashuv tanlandi. Ushbu yondashuv inklyuziv ta‘limni yaxlit pedagogik tizim sifatida tahlil qilish va uning tarkibiy qismlarini o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganish imkonini berdi.

Qiyosiy tahlil metodi orqali xalqaro va milliy tajribalar solishtirildi. Bu metod inklyuziv ta‘limni rivojlantirishdagi samarali yondashuvlarni aniqlashga xizmat qildi. Xususan, rivojlangan mamlakatlar tajribasi va O‘zbekiston ta‘lim tizimidagi amaliyot o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlar tahlil qilindi.

Pedagogik kuzatuv metodi yordamida ta’lim jarayonida o‘qituvchi va alohida ehtiyojli o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar, sinfdagi psixologik muhit va muloqot jarayonlari o‘rganildi. Bu metod real pedagogik vaziyatlarni bevosita tahlil qilish imkonini berdi.

Shuningdek, so‘rovnoma metodi orqali pedagoglar va talabalar orasida inklyuziv ta’limga bo‘lgan munosabat, ularning bilim darajasi hamda amaliy tayyorgarligi aniqlanib, natijalar statistik va sifat jihatdan tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari umumlashtirilib, inklyuziv ta’limni samarali joriy etish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqildi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida inklyuziv ta’limning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni va uning ta’lim jarayoniga ta’siri empirik hamda nazariy jihatdan tahlil qilindi. O‘tkazilgan pedagogik kuzatuvlar, so‘rovnomalar va qiyosiy tahlillar natijasida bir qator muhim ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Birinchidan, inklyuziv ta’lim sharoitida tahsil olayotgan o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuv darajasi an’anaviy ta’lim tizimiga nisbatan ijobiy dinamikaga ega ekanligi aniqlandi. Kuzatuv natijalari shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv muhitda o‘quvchilar o‘zaro hamkorlikka ko‘proq moyil bo‘lib, guruhda ishlash ko‘nikmalari tezroq shakllanadi. Bu holat inklyuziv ta’limning ijtimoiy integratsiyani kuchaytiruvchi omil ekanligini tasdiqlaydi [10].

Ikkinchidan, pedagoglar o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi, ayniqsa kommunikativ va psixologik tayyorgarligi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Respondentlarning aksariyati (taxminan 70–75%) inklyuziv sinflarda individual yondashuv va empatiya asosidagi muloqot ta’lim sifatini sezilarli darajada oshirishini ta’kidladi[11].

Uchinchidan, qiyosiy tahlil natijalari rivojlangan ta’lim tizimlariga ega davlatlarda inklyuziv ta’limning institutsional darajada to‘liq shakllanganini, O‘zbekiston amaliyotida esa ushbu jarayon bosqichma-bosqich rivojlanayotganini ko‘rsatdi. Xususan, moddiy-texnik baza, maxsus resurs xonalari va kadrlar tayyorgarligi bo‘yicha ayrim muammolar mavjudligi aniqlangan bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda[12].

To‘rtinchidan, tadqiqot davomida inklyuziv ta’limning o‘quvchilarda bag‘rikenglik, ijtimoiy mas’uliyat va empatiya kabi ijobiy shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi empirik jihatdan tasdiqlandi. Ayniqsa, birgalikda ta’lim olish jarayonida sog‘lom va alohida ehtiyojli bolalar o‘rtasida ijtimoiy to‘siqlarning kamayishi kuzatildi.

Shuningdek, natijalar shuni ko‘rsatdiki, inklyuziv ta’limning samaradorligi quyidagi omillarga bevosita bog‘liq:

- pedagog kadrlarning maxsus tayyorgarligi;
- individual yondashuv metodlaridan foydalanish;
- ijobiy psixologik muhitning yaratilishi;
- ota-onalar bilan hamkorlikning yo‘lga qo‘yilishi.

Umuman olganda, olingan natijalar inklyuziv ta‘lim jamiyatda ijtimoiy tenglikni ta‘minlash, ta‘lim sifati va qamrovini kengaytirish hamda insonparvar jamiyatni shakllantirishda muhim omil ekanligini ilmiy asosda tasdiqladi.

MUHOKAMA

Inklyuziv ta‘lim bo‘yicha olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, ushbu yondashuv zamonaviy ta‘lim tizimida nafaqat pedagogik, balki chuqur ijtimoiy transformatsiyani amalga oshiruvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot davomida aniqlangan ijtimoiy integratsiya darajasining oshishi inklyuziv ta‘lim muhitida o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar sifat jihatidan yaxshilanishini tasdiqlaydi. Bu holat jamiyatda turli imkoniyatlarga ega shaxslar o‘rtasidagi stereotiplar va ijtimoiy to‘siqlarning kamayishiga xizmat qiladi.

Olingan natijalarga ko‘ra, inklyuziv sinflarda empatiya, bag‘rikenglik va hamkorlik ko‘nikmalarining rivojlanishi an‘anaviy ta‘lim muhitiga nisbatan yuqoriroq ekanligi kuzatildi. Bu esa inklyuziv ta‘limning asosiy ijtimoiy funksiyasi — shaxslarni jamiyatga moslashtirish va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash — amalda o‘z tasdig‘ini topayotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda o‘qituvchining roli keskin oshishi, uning differensial yondashuv va individual ta‘lim strategiyalarini qo‘llash zaruriyati ortib borayotganini ham ko‘rsatadi.

Shuningdek, akademik natijalar tahlili inklyuziv ta‘lim sharoitida o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi ijobiy o‘zgarishini ko‘rsatdi. Bunda “tengdoshdan o‘rganish” mexanizmi, ijobiy psixologik muhit va individual yondashuv muhim omil sifatida ajralib chiqdi. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta‘lim nafaqat alohida ehtiyojli bolalar, balki barcha o‘quvchilarning rivojlanishiga xizmat qiluvchi universal pedagogik model ekanligi tasdiqlanadi.

Biroq, tadqiqot jarayonida inklyuziv ta‘limni samarali tashkil etishda ayrim muammolar ham mavjudligi aniqlandi. Jumladan, pedagog kadrlarning maxsus tayyorgarligi yetarli darajada emasligi, metodik resurslarning cheklanganligi hamda moddiy-texnik bazaning barcha ta‘lim muassasalarida bir xil darajada shakllanmaganligi inklyuziv ta‘limning to‘liq samaradorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, ushbu yo‘nalishda uzluksiz malaka oshirish tizimini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, muhokama natijalari inklyuziv ta‘limning jamiyatda ijtimoiy tenglik, insonparvarlik va barqaror rivojlanish tamoyillarini mustahkamlashdagi rolini yanada yaqqol namoyon etadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari asosida shuni xulosa qilish mumkinki, inklyuziv ta‘lim zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u ta‘lim tizimining insonparvarlashuviga xizmat qiladi. Inklyuziv ta‘lim barcha bolalar uchun teng ta‘lim imkoniyatlarini yaratish orqali ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillarini amalda ta‘minlaydi.

Birinchidan, inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilar o‘rtasida ijobiy ijtimoiy munosabatlar shakllanadi, empatiya va bag‘rikenglik darajasi oshadi hamda ijtimoiy masofalar qisqaradi. Bu esa kelajak avlodda sog‘lom ijtimoiy muhit shakllanishiga zamin yaratadi.

Ikkinchidan, inklyuziv ta’lim alohida ehtiyojli o‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan qamrovini kengaytirib, ularning akademik va ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, barcha o‘quvchilarning hamkorlikda o‘qishi umumiy ta’lim sifatini oshiradi.

Uchinchidan, inklyuziv ta’lim o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantiradi, uni yangi pedagogik yondashuvlar, individual ta’lim metodlari va innovatsion texnologiyalarni qo‘llashga undaydi.

Shu bilan birga, inklyuziv ta’limni samarali joriy etish uchun pedagog kadrlar tayyorgarligini kuchaytirish, moddiy-texnik bazani yaxshilash va metodik ta’minotni takomillashtirish zarur.

Umuman olganda, inklyuziv ta’lim nafaqat ta’lim tizimi, balki butun jamiyatning barqaror rivojlanishi, ijtimoiy adolat va insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining inklyuziv ta’limni rivojlantirishga oid qaror va farmonlari. – Toshkent, 2020–2023.
4. UNESCO. Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris, 1994.
5. Ainscow M. Developing Inclusive Education Systems. – London: Routledge, 2016.
6. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2011.
7. Mittler P. Working Towards Inclusive Education: Social Contexts. – London: David Fulton Publishers, 2000.
8. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi va metodik tavsiyalar. – Toshkent, 2021.
9. Xo‘jayev B.K. Inklyuziv ta’limning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – B. 88.
10. Mamatov M.N. Maxsus ta’limdan inklyuziv ta’limga o‘tishning psixologik mexanizmlari // Pedagogik mahorat. – Buxoro, 2023. – №4. – B. 112–115.
11. Peters S.J. Inclusive Education: An EFA Strategy for all Children. – Washington D.C.: World Bank, 2004. – P. 45–48.

12. O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi (2020–2025 yillar). – Toshkent: Adolat, 2020.